

„Hatalmi egyensúly és nemzetközi nyilvánosság. Magyarországgép a 17. századi német pamfletekben”.

OTKA nyilvántartási szám: 046270”

Zárójelentés 2004-2008.

2008-ban kutatásaim és az újonnan feltárt anyag feldolgozása során a 17. század végére koncentráltam. A Habsburg Birodalom és Magyarország viszonya szempontjából a 17. század vége hosszútávon meghatározó időszak. A visszafoglaló háború nagy katonai, gazdasági és diplomáciai erőfeszítése nyomán a Habsburg Birodalom a korábbiaknál jóval nagyobb politikai súllyal tudott megjelenni a közép-európai térségben, az új területek megszerzése és az Oszmán Birodalom visszaszorítása az európai nagyhatalmi viszonyokban is kedvezően befolyásolta a Habsburg Birodalom helyzetét. I. Lipót császár hosszú uralma többször modernizálta a hatalomgyakorlási technikáit. A török kiűzésével a Magyar Királyság és Erdély tekintetében a császári udvar számára új politikai erőviszonyok alakultak ki, hatékonyabb abszolutizmus bevezetését is lehetővé téve. Annak megértéséhez, hogy a császári udvar miként fogalmazza meg, milyen fontos elemekre építve érzékelteti új hatalmi helyzetét mind alattvalói, mind pedig az európai nagyhatalmak felé a korabeli nyilvánosság ad jól megfogható és a kor mentalitását tükröző támpontokat. 2008-ban sikerült Bécsben egy hónapig tartó forrásfeltáró kutatást végeznem, s ezzel is kiegészíteni az összegzésemet.

A török elleni háború hagyományosan nagy nyilvánossága a törököt kiűző háború idején is érdekeltté tette a hatalmi központokat, elsősorban a császári udvart, hogy ne csak a szűkörű elit, hanem széles olvasóközönség felé továbbítsák a hadi és politikai híreket, valamint az eseményeket értelmező röpiratokat és pamfleteket. A megjelent információk értékeléséhez a híralapú sajtótermékek, a hetilapok, és nyomtatott hírlevelek mellett a direkter véleményformáló nyomtatványok a röplapok és pamfletek vizsgálata szükséges. A pamfletek magasabb műveltségű, a politikában járatosabb rétegnek készültek színvonalas jogi és államelméleti alapozottságú eszmefuttatásokkal. A metszetekkel illusztrált röplapok pedig éppen képanyaguknak köszönhetően az olvasni nem tudó rétegeket is megcélozták általában leegyszerűsített, könnyen érthető hírekkel, de a műveltebb réteget is szolgálták hadmérnökök vagy képzett művészek által készített metszetekkel. Többféle hatalmi központ érte el hatékonyan a birodalmi és a nemzetközi nyilvánosságot, ahol már államelméleti érvek és nemzetközi jogra hivatkozó ellentétes politikák is összecsaptak. I. Lipót császári udvarának színvonalas politikai érvekkel is alá kellett támasztania a nemzetközi nyilvánosság előtt, hogy miként határozza meg Erdély és a Magyar Királyság újfajta politikai helyzetét. A

tradicionálisan színvonalas birodalmi és az egyre szélesedő nemzetközi nyilvánosság azt is érzékelteti, hogy mennyire volt elfogadott, elismert a korban a Habsburg Birodalom európai hatalmi helyzete, valamint a Magyar Királyság és Erdély új kormányzati elve. A kérdéskör alaposabb megismerését a közelmúltban megjelent nemzetközi szakirodalmi újdonságok is szükségessé teszik.

Az 1683 és 1699 közötti időszakra vonatkozóan azt vizsgáltam, hogy miként vált egyre határozottabbá és hatékonyabbá I. Lipót császár propagandája a sikerek megjelenítésében. Azt is elemeztem, hogy milyen katonai és politikai események kapcsán lehetett kimutatni, hogy a császári udvar aktivizálódik a nyilvánosság tájékoztatásában részben hivatalosan közzétett információkkal, részben pedig az uralkodói reprezentáció fokozásával. Alapvetően a műveltebb, politikai háttérismeretekkel rendelkező elitnek szóló hetilapok és pamfletek anyagát elemeztem, külön figyelemmel a Bécsben hozzáférhető hetilapokra, melyeket például a bajor követ is gondosan gyűjtött. A kortársak szerint a bécsi udvar nem fordított kellő figyelmet a széleskörű propagandára, bár erre a visszafoglaló háború idején megjelentett bécsi nyomdatermékek nagy száma is cáfolat, azonban a döntő többségében név nélkül megjelentetett pamfleteknél és röpiratoknál az udvari megrendelés nehezen kimutatható. Forrásfeltárásként az Österreichisches Nationalbibliothekban, az Universitätsbibliothekban található rölapokat, hetilapokat, nyomtatott hírleveleket és pamfleteket gyűjtöttem össze. A Wiener Stadt- und Landesbibliothek az 1683-as bécsi ostromot követő időszaktól nagyon sok 17. századi kiadványt tartalmaz, melyeknek kiemelten fontos a magyar vonatkozása. Az Universitätsarchiv pedig az egyetem cenzori tevékenysége miatt ad segítséget a magyar vonatkozású nyomtatványok feltárásához, illetve szerzőik azonosításához. A rölapokon és nyomtatott hírlevelekben gyakran megjelenő bécsi udvari nyomdászok levéltári anyagát is megvizsgáltam, hiszen ezek alapján lehetséges a megrendelőket is nevesíteni. (Universitätsarchiv, Stadtarchiv, és a Staatsarchiv RHR Impressorienakten alapján.) A hatalmas anyagban egy-egy szűkebb periódus körültekintő vizsgálata vezet eredményre. A folyamatok rekonstruálása mellett a hatalmas híráradatban egy talán eddig nem kellő súllyal figyelembe vett szűkebb periódust elemeztem. Az 1687-88-89-90-es években több szempontból is megváltozik a visszafoglaló háborúk propagandája. Buda visszavétele, elsősorban az 1687-90 közötti időszakban meghatározóvá válik a császári udvar és a császári hadvezérek reprezentációja. XIV. Lajos 1688-as támadása után alapvetően változott meg a császári udvar nemzetközi politikai propagandája. A katonai vonatkozások mellett elsősorban azt elemeztem, hogy miként jelenítették meg a királyi Magyarország helyzetét és az Erdélyi Fejedelemség új státusát a korabeli kiadványok, miként és milyen

tényezők hatására változott meg 1690 után a korabeli pamfletekben a magyar és erdélyi vonatkozású hírek száma és azok politikai jelentősége. Különösen az 1687-es országgyűlésről megjelent nyomtatványokat gyűjtöttem össze, amikor a kompromisszumra való törekvés jellemezte a császári udvar politikáját, Erdély státuszának változása is ebben a periódusban jelent meg sokoldalúan a nyilvánosság előtt. I. Lipót udvara a politikai publicisztikákat tekintve változó módon ad teret a szövetségesei propagandájának, mind a Szent Liga tagjait tekintve, mind II. Miksa Emanuel bajor választófejedelem propagandáját elemzve, amelyik szorosan kapcsolódik a császári udvaréhoz, mégis több tekintetben eltérő tőle. A szász választófejedelem, III. János György protestáns érdekeket is figyelemmel kísérő nyilvánosságpolitikáját külön elemeztem. A Haus-Hof und Staatsarchivban a Turcica, Bavarica, Brandenburgica, Saxonica anyagát vizsgáltam, a Grosse Korrespondenz anyagát, a kéziratok közül a magyar iratok anyagát, a Reichstagsakten ide vonatkozó iratait, valamint a Mainzer Erzkanzlerarchiv iratait, s az Ältere Zeremonialakten anyaga alapján I. József magyar majd római királlyá koronázását vizsgáltam. A Kriegsarchivban az Alte Feldakten vonatkozó - bár töredékes - iratait kutattam, valamint a Kartensammlung részt. A bécsi császári udvar meghatározó hatalmi központ volt a 17. századi Európában, ezért különösen fontos annak megismerése, hogy milyen információkhoz lehetett a korabeli császárvárosban a magyar vonatkozású politikai és hadi eseményekhez hozzájutni. A bécsi kutatások mellett a Szépművészeti Múzeum Grafikai Osztályának anyagát és a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokának metszetanyagát kutattam kiemelten.

Az „Information, Tradition, Glorification. Ungarische Adelskultur und Öffentlichkeit während der Türkenkriege” a közép-európai nemesi kultúra és a török háborúk kérdését elemző lipcsei konferencián elhangzott és a konferencia tanulmánykötetében megjelenés alatt álló tanulmányomban, valamint a „Végvári karrierek nemzetközi híre” tanulmányomban azt a folyamatot mutattam be, hogy a 17. század folyamán milyen hadi és politikai események alkalmával erősödött fel a magyar politikai elit nemzetközi nyilvánosság előtti jelenléte. A török elleni háborúban hagyományosan jelentős szerepet játszó főnemesi családok kapcsán ki lehet mutatni nemcsak a főúri udvarok szintjén a generációk tudatos egymásra építkezését, és a nemzetközi nyilvánosság előtt is megjelenő tradíciót. A tradíció éltetéséhez azonban nem elegendő a magyar főnemeség politikai reprezentációs eszköztára, ebben a birodalmi rendek politikai érdekei is szerepet játszanak. A visszafoglaló háború idején azonban az is kimutatható, hogy már nem sikerül a korábbi időszakokra jellemző intenzitással megjeleníteni a katonai érdemeket és a politikai érdekeket. A 17. század végére a politikai imázs alakításának egyre hatékonyabb eszköztárát figyelhetjük meg. A kortársak is tudatában

vannak a nyilvánosság előtti jelenlét és versengés egyre nagyobb jelentőségének. Wolfgang Julius Hohenlohe mecenatúráját vizsgálva bizonyítható, hogy érzékelte a 17. század közepének és végének eltérő lehetőségeit és a politikai propaganda növekvő jelentőségét. Hohenlohe az 1663-64-es háború jelentős hadvezéréként a korábban őt övező hírnevet fogalmazta újra a 17. század végi politikai propaganda eszköztárával. A magyar politikai elit tagjai közül talán a visszafoglaló háborúban jelentős szerepet játszó Pálffy-családnak sikerült hatékony politikai propagandát kifejteni. Az 1663-64-ben és a visszafoglaló háborúban is aktívan harcoló Batthány-család tagjainak azonban nem. A politikai propaganda újszerűségét az egyre összetettebb politikai allegóriák is mutatják. A legkevésbé művelteknek szóló türkenliedek közérthető formai megoldásai is sokrétűbbé válnak. Az elitnek szóló véleménybefolyásoló politikai allegóriák a gondosan koreografált udvari táncoktól az állatviadalk küzdőterén keresztül a politika laboratóriumáig vezet szépen kivitelezett jogi és államelméleti képzettséget is tükröző művek esetében. Bár a politikai gúnyképek színvonalának emelkedésében az európai politikában egyre hangsúlyosabban kimutatható angol-holland politikai érdekek is szerepet játszanak, amit például Romain de Hooghe európai politikai hatalmi egyensúly kérdéseit elemző röplapjain ki lehet mutatni. („Az európai balett, a küzdőtér és a laboratórium. A politikai gondolkodás szimbólumai a kora újkorban” című megjelenés alatt álló tanulmányomban és a „Politikai, színtér, szimbólum. A kompetens szemlélő a kora újkori közéleti diskurzusokban” címmel írtam a kérdésről.)

Az OTKA projektem kutatási eredményeit a tanulmányokként megjelent publikációk mellett „Pamflet, program, politika. Hatalmi egyensúly kérdései a kora újkori propagandában” címmel külön kötetben jelenti meg a L' Harmattan Kiadó 2009-ben, ezért a 2008-as költségvetésből egy nagyobb összeget a nyomdai költségekre fordítottam.